

Виховні аспекти літературної творчості жінок-педагогів Західної України кінця XIX – початку XX століття

О.П. Горецька*

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна

*Corresponding author. E-mail: goretska.fr@mail.ru

Paper received 19.06.15; Accepted for publication 28.07.15.

Анотація. У статті аналізуються літературні твори відомих жінок-учителів, громадських діячок, письменниць Західної України з метою дослідження системи національного виховання дітей і молоді у кінці XIX – першій третині XX століття, що дасть можливість застосувати актуальні прогресивні ідеї виховання в роботі сучасної української школи.

Ключові слова: Західна Україна, жінки-педагоги, морально-релігійне виховання, національно-патріотичне виховання, трудове виховання

Проголошення України незалежною державою створило передумови для відродження української духовності, розв'язання проблем національного виховання, насамперед духовного розвитку особистості, формування високих моральних якостей, патріотизму, гуманізму у дітей та молоді.

У сучасних економічних, політичних та соціальних умовах розвитку українського суспільства насамперед виявляється потреба розробки педагогічних основ виховання як вагомого засобу залучення особистості до системи суспільних відносин, побудованих на засадах рівності, відповідальності, людяності, чесності, вірогідності, працьовитості, відчуття власної гідності.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості, розвиток її творчих, розумових і фізичних здібностей, виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору. Законодавчі акти наголошують на необхідності формування у школярів почуття національної гідності, шанобливого ставлення до історії, культури, рідної мови, народних традицій.

Для успішної реалізації визначених цілей необхідно звернутися до історії української школи, особливостей національного виховання в минулому, щоб переосмислити та творчо використати багатий досвід української системи виховання.

На особливу увагу заслуговує історія розвитку шкільництва, педагогічної думки в Західній Україні кінця XIX – початку XX століття. Саме в цей період вдалося виробити теоретичні основи національної освіти та втілити основні їх положення в практику виховання української молоді. У цьому процесі, безумовно, активну участь взяли жінки-освітяни Уляна Кравченко, Марійка Підгірянки, Костянтина Малицька, Олена Цегельська, Євгенія Ярошинська, Іванна Блажеквич, Климентина Попович. Цінність діяльності зазначених вчителів підсилюється ще й тим, що вони зафіксували історичний хід подій означеної епохи у літературних творах, залишивши цілу низку художніх образів учнів, учителів, спогади про суспільно-історичні процеси зазначеної доби.

За останні десятиліття ґрунтовно досліджено різні аспекти історії української педагогіки кінця XIX – початку XX століття в Західній Україні, зокрема, розвиток національного шкільництва Галичини другої половини XIX століття (В. Верига, Т. Завгородня, І. Курляк, С. Лаба, Б. Ступарик); підготовку вчителів до морального виховання учнів у навчально-виховному процесі (М. Барна, Г. Васянович, Е. Панасенко, Н. Сабат);

діяльність церкви та її вплив на розв'язання завдань морального виховання молоді (В. Іванишин, І. Климишин); діяльність культурно-освітніх, громадських та добродійних товариств Галичини в аспекті національно-духовного відродження українців (І. Андрухів, Г. Білавич, Ж. Ковба); морально-релігійне виховання особистості на засадах християнського вчення (О. Вишневський, Л. Геник, Т. Ільїна, О. Каневська, І. Мицишин, А. Вихрущ, Ю. Щербяк, Р. Яковичин); методику морального виховання (І. Бех, С. Гончаренко, С. Карпенчук, О. Сухомлинська).

Щодо літературної творчості жінок-педагогів, то останні дослідження стосуються творчої спадщини Ольги Дучимінської (В.М. Пахомов), творчості Катрі Гриневичевої в контексті західноукраїнської літератури першої половини XX століття (О.Д. Харлан), життєвого і творчого шляху Костянтини Малицької (М.С. Якубовська, З.І. Нагачевська), творчості Марійки Підгірянки в західноукраїнському літературному процесі початку XX століття (О.М. Нахлік), методики використання поетичної спадщини Марійки Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку (Н.Р. Кирста).

Оскільки здебільшого досліджувалися літературознавчі питання творчості зазначених вище авторів, метою статті є цілісна характеристика ідей національного виховання, спрямованого на формування і розвиток особистості школяра і вчителя, які простежуються в художніх творах жінок-педагогів.

Матеріалом для дослідження слугували насамперед літературні твори Марійки Підгірянки (збірка “Марійчин Великдень”, поема “Мати-страдниця”), Костянтини Малицької (збірка оповідань “Малі герої”), Олени Цегельської (збірка “Напровесні”, “Петрусєва повість”), Уляни Кравченко (автобіографічна повість “Спогади вчительки”), Ольги Дучимінської (збірка творів “Сумний Христос”, автобіографічна повість “Весняні дні”), Володимири Жуковецької “Служи Україні”, а також наукові праці, які містять літературознавчий аналіз творчого доробку письменниць та історичні дослідження розвитку педагогічної думки та шкільництва в Західній Україні кінця XIX – початку XX століття. Основними методами виступили теоретичний, історико-педагогічний аналіз архівних документів, художньої, науково-педагогічної і методичної літератури, порівняльно-історичний, актуалізацій, що дало змогу виділити досвід і основні напрацювання з національного виховання учнів для застосування у сучасній школі.

Період кінця XIX – початку XX століття в історії Західної України позначений складними суспільно-політичними та економічними умовами. Однак саме у цей період пошуків нового змісту освіти, новітніх методів, форм і засобів виховання, закладалися основи національно-патріотичного, громадянського виховання української молоді. Одним із важливих чинників національного виховання молоді завжди була художня література, особливо національно марковані тексти, якими є літературні твори жінок-педагогів. Усвідомлюючи важливість рідного слова у процесі виховання дітей, К. Малицька, Уляна Кравченко, Є. Ярошинська, О. Дучимінська, К. Гриневичева, Марійка Підгірянка, О. Цегельська створювали прекрасні літературні твори, в яких через яскраві художні образи доносили до маленьких читачів ідеї любові до рідного краю, добра і милосердя у ставленні до людей старшого віку, батьків і однолітків, національної гідності, мужності і самопожертви.

З казок, оповідань, повістей письменниць дізнаємося про такі родинні цінності, якими традиційно славилися жителі західноукраїнських земель, як спільність духовних інтересів, гармонія стосунків представників різних поколінь, піклування про батьків і старших у сім'ї, пошана до предків, сімейна злагода, дотримання народних традицій, віра в Бога, яка допомагала вистояти в непростих життєвих обставинах війни, вимушеного переселення на чужину. Літературні твори авторок є важливим фактором збереження народних традицій, збагачення ними сучасного молодого покоління, що набуває важливого значення в умовах розвитку громадянського суспільства в Україні.

Надзвичайно вагомим засобом патріотичного виховання письменниці вважали споглядання дітьми природи, вирішення навчальних і виховних завдань на основі спостережень за природними явищами.

В автобіографічній повісті “Весняні дні” письменниця і педагог Ольга Дучимінська писала: “Я дуже любила природу, Оточення природи я цінила вище від усяких салонів, роблених людською рукою. Ніякі шовки, ні оксамити не могли мені заступити килимів мого або цвітучих лугов” (4, 179).

Вчителька розуміла значення спостереження за явищами природи в навчанні і вихованні дітей, тому віршиком з читанки “Ластівка” вона читала разом з дітьми на ганку, спостерігаючи, як пташки ліплять собі гніздо, для метелика також знаходився віршиком, а бджілку школярі вітали пісенькою (слова поетеса придумувала сама). Ольга Дучимінська вчила дітей любити всіх звіряток, спостерігати за мурашками, їх витривалістю, працелюбством, закладала з учнями грядку з квітами біля школи. Разом копали грядку, сіяли насіння, а потім спостерігали, як проростають рослини, пололи грядку, співаючи тихенько якусь пісеньку. Зазвичай це був гімн весні:

Прийди, весно, прийди, свята,

Природо красна, встань!

Ой, жде тебе сумна земля,

Прийди, прийди, поглянь!.. [3, с. 182].

Приятелями дітей були всі сусідські коти, яким у школі смакували навіть шматки чорного хліба, на які вдома вони й не дивилися. ”Попоївши, котики чесалися

своїми довгими язичками і милися та “молилися”... Чи ж це не був живий приклад для дітей?” [3, с. 182].

Основні мотиви творів Марійки Підгірянки – мрії про краще майбутнє народу, оспівування краси рідного краю, природи Карпат. Починаючи в 13 років потай від усіх складати свої перші вірші, Марійка обрала собі літературний псевдонім «Марійка Підгірянка» – у знак любові та пошани до рідного прикарпатського краю.

Вона вміла проїнятися особливостями дитячого світосприймання і знаходила цікаву форму розповіді, привчаючи маленького читача уважно вдивлятися у навколишній світ, прислухатися до чарівного багатоголосого оркестру природи; постійно відкриваючи щось нове, незвідане, пізнавати світ любові, правди і добра.

Наприклад, письменниця такими об'ємними образами описує Великодній день: “І поплили з церковці люди, хрести, корогви, свічі й плащаниця. Задзвеніло віковичне “Христос воскрес”. А в цю мить із-за горба виплило весняне сонечко. Піднявся щебет пташок із старих лип навколо церкви, змішався зі звуками дзвонів, та воскресними піснями і розколисаною струною понісся у всевіт...” [8, с. 20].

Своє власне життя жінки-педагоги нерозривно поєднували з життям народу. У роки Першої світової війни Катря Гриневич і Марійка Підгірянка з чотирма малолітніми дітьми опиняються в австрійському місті Гмінді, куди евакуювали мирне населення Галичини, звільняючи територію для воєнних дій. Тисячі галичан померло в таборах для переселенців з голоду і від епідемії. Тривалий час живучи у табірних бараках, Марія Омелянівна чим могла допомагала своїм країнам, організувала школу для малих українців. І творила: виливала у віршах, оповіданнях, п'єсах, картинах тугу за Батьківщиною, жаль за понівеченими людськими долями. Так була написана поема “Мати-страдниця”, яка довгі роки пролежала на полицях спецховищ. Цей твір уперше надрукували 1922 р. у Філадельфії, а 1929 р. він вийшов у Львові в серії “Золота бібліотека”. 1984 р. поему було вміщено в першому номері журналу “Дукля”, що виходив у Словаччині. І аж у 1989-му прикарпатський читач зміг прочитати цю прекрасну поезію в галузевій газеті лісівників “Лісовий комплекс”. Потім, після схвальних відгуків читачів, її вже друкували районні газети Надвірної, Тлумача. У 1992 р. поема ввійшла до книжки “Зіллуюся з серцем народу” (Ужгород).

Композиційним обрамленням поеми є «Вступ» і своєрідний епілог. Сповідь страдниць, у якій через війну, голод, холод, бездушність хвороба забрала чотирьох дітей, подану в жанрі голосінь, складають 12 пісень. У вступі Марійка Підгірянка говорить про призначення свого твору:

І буде та пісня тужливо звеніти,

Та слухати будуть України діти.

Тоді ту дорогу тернову пізнають,

Котрою скитальці в чужому йшли краю.

Тоді і навчаться край рідний цінити,

Кожну землі грудку грудьми боронити,

Її з рук не дати нізащо, ніколи...

А коли вже стануть вільні, як соколи –

І з гнізд вже свобідних на свято злетяться,

То жертви згадають

Й за них відплатяться! [2, с. 4].

В умовах, де щоденно лунали плачі матерів за померлими дітьми, де панували, здавалося б, безнадія і відчай, К. Гриневичева знайшла в душах людей, крім болю і суму, багато душевної теплоти, віри у завтрашній день. Приречені на злигодні і страждання люди виявляли велику волю до життя, загартованість народною душою.

Збірка новел і нарисів письменниці-гуманістки, присвячена зображенню цих же подій, отримала лаконічну назву “Непоборні”. Вона стала художнім меморіалом безіменним жертвам війни, які пройшли крізь муки і страждання, зберігши на чужій землі любов до рідного краю, пошану до українських народних традицій, незламність духу.

Твори жінок-педагогів насичені любов’ю до дітей, переживанням про долю майбутніх поколінь. Школу і дітей вони любила над усе, їм присвятили своє життя: понад сорок років пропрацювала на ниві народної освіти Марія Омелянівна Домбровська (Марійка Підгірянки). У вільні від праці хвилини записувала дитячий фольклор, спостерігала за природою і творила свої легкі, ширі, музикою сповнені співанки, вірші, оповідання, п’єси та ігри, перекладала з чеської і польської мов.

Наприклад, так описує автор зовнішність Марійки (оповідання “Марійчин Великдень”): “Ледве перший промінчик поцілував її рожеві повіки, то затріпотіли вони довгими віями, як метелики крильцями, підіймалися вгору й відкрили пару чудових голубих очей. Зовсім так, немов би метелики спурхнули з двох налитих рососою голубих квіток, і вони засміялися до сонця. Захвилювала золота, як сніп спілої пшениці, коса, всміхнулись червоні губки, низка пишних білих зубків...” [8, с. 18].

Героям літературних творів жінок-учителів властиві такі риси, як громадянська свідомість, патріотизм, відданість інтересам народу, здатність до самопожертви, співчуття до знедолених, любов до ближнього.

Маленькі школярі з невеликого підгірського села, герої оповідання Марійки Підгірянки “Під час московського наїзду” демонструють чітку громадянську позицію, продовжуючи таємно навчатися вночі у сільській школі, яку закрили загарбники. “Діти учительки уже звичайно спали, змовивши молитву за тата, і за рідний край. Вокруг великого стола сиділи школярки і блискучих очей не зводили із лица своєї учительки. І вони б за ніщо в світі не віддали тих нічних годин науки. Чекали на них цілий день та йшли крадучись, хильцем, криті вечірнім сумерком, мов на празник” [8, с. 45].

За сучасних непростих обставин надзвичайно важливо бути здатними до гуманізму у стосунках. У казці “Молочій” Катрі Гриневичевої знаходимо ключ до розуміння того, яким чином можна прихилити читачів до всього доброго і прекрасного: “Тільки мова серця, тільки любов дає володіння дитячими душами. Без любові немає творчості для дітей. Мертвою, без любові, творчістю заганяємо в могилу дитячі душі. Власне, велика, люб’яча душа, благодатна, ясна, далі ж – розум високий, глибоке знання й жива поетична уява-фантазія – ось що потрібне дитячому письменникові” [1, с. 43]. До формування кожного номера “Дзвінка”, та й до своєї творчості, К.Гриневичева підходила саме з цих позицій, турбуючись, щоб кожен художній твір

промовляв до душі читача, утверджував добро, гуманізм, справедливість, пробуджував національну самосвідомість.

Зразки гуманного ставлення до сиріт, калік, німчих знаходимо у творах Ольги Дучимінської (“Весняні дні”), Уляни Кравченко (“Спогади учительки”), Костянтини Малицької (“Урятувала”). Ольга Дучимінська у спогадах про час учителювання розповідає історію своїх взаємин з одинокою старенькою жінкою, яка доглядала дітей у родині, де проживала авторка. Бабуся щиро полюбила молодшу вчительку, піклувалася про неї, давала поради, “рятувала” від школярів, коли вважала, що вони втомлюють учительку. Ольга Дучимінська виявляла своє співчуття людині, яка на старість залишилася сиротою і доживала віку в чужих людей.

Категоричним є неприйняття жінками-вчительками покарання дітей. На думку Уляни Кравченко, не можна убивати карою в дитині гідності людини. “Хтось уже казав про це: боги, щоб гординю людини зменшити, сотворили нагайку. Гордий пан землі, високий дух, що знає закони зір, нічим не є такий понижений, як нагайкою” [5, с. 366]. Педагог добре розуміла, що особистість дитини розвивається тільки в діяльності. Тому на зауваження одного з учителів про те, що в інших класах день не минає без биття дітей, без крику, а “в Вашій класі не чуємо ні Вашого крику, ні дитячого. Гіпноза – чи чари?“, авторка відповідає: “Спробуйте зайняти дівчурку, і крику не буде. Коли ви на коридорах на розмові або в класах читаете часописи чи романи, так і діти не можуть вічно без думки переписувати з читання чи з узорів. Чари – се щире, тепле, хоч і тихе, слово, теплота серця, жар душі, се віддача всіх сил дівчурці...” [5, с. 365].

Перечитуючи літературні твори жінок-педагогів, переконаємося, що традиційно сповідання основ морально-релігійного світогляду було і залишається важливим аспектом суспільного життя українців, оскільки релігія впродовж тисячоліть виявилася неперевершеною і незмінною основою духовного життя більшості людей; у релігії людина знаходить універсальну систему захисту від негативних впливів сьогодення; у релігії можна віднайти істинну свободу самовизначення і самоутвердження у житті.

Наприклад, для дев’ятирічного героя “Петрусевої повісті” Олени Цегельської Бог – порадник, охоронець, рятівник життя його рідних, який не дає впасти у невіру, дає сили для порятунку матері, яку поранили під час бомбардування. Господь допоміг йому покликати на допомогу знайому німкеню, відтягти маму в безпечне місце. Коли ж “мама важко зітхнула і відкрили очі” [9, с. 22], хлопчик почав пристрасно молитися: “Боже, Боже! Ожили! Наші мама живі, живі! Слава Тобі, Господи!” [9, с. 22].

Маленький Петрусь розповідає про своє життя на чужині щиро і невимушено, роблячи читачів активними свідками тих страшних подій воєнного лихоліття. Хлопчик відчуває фізично присутність Господа у своєму житті. Одного разу, граючись із товаришами і ненароком заснувши у схованці, Петрусь серед зеленого місячного сяйва у повній тиші почув якісь тихі кроки. “Думаю: “Хтось іде!”. Так тихо-тихо йде до мене. Я піднявся на коліна. Розглядаюся – нікого не

ма. Я знов положився і слухаю. І знов чую ці таємні кроки... Так було зі мною тричі. "Це так, як у церкві, коли в ній немає людей", – думаю. Ой, вже знаю, що це за кроки: Тут є Господь Бог! То Бог ступає так тихо-тихо! Я зняв шапку, став навколішки й почав широко молитися..." [9, с. 26].

Крім означених аспектів велике значення традиційно мало трудове виховання дітей у родині. Наприклад, герої оповідання Володимири Жуковецької "Добрі діти", щоб швидше одужала їхня матуся, взяли допомогти їй у хатній роботі. "Від того часу, як лише діти рано вставали, зараз розбігалися до роботи. Кожне з них мало свій обов'язок до сповнення. Одно вийшло по булки, друге наставляло примус, а третє

принесло молочко. Чотирилітня Галя, що ще нікуди сама не виходила, сідала в кутку і чистила мамині черевики" [4, с. 33].

Таким чином, дослідження і творче використання прогресивних ідей національного виховання, висловлених визначними громадськими та культурно-освітніми діячами минулого, сприятиме перетворенню сучасної школи у школу національну, здатну виховати патріотів України, спроможних відстояти її незалежність, примножити духовні та історико-культурні надбання українського народу, адже для розвитку української нації першорядне значення має прищеплення молоді любові до України як найбільшої життєвої цінності.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Гриневичева К. Непоборні: Повісті, оповідання, новели / Упорядник, автор статті і приміток Ф.П. Погребенник. – Львів: Каменяр, 2004. – 397 с.
- [2] Домбровська Марія. Мати-страдниця / Організація українців Канади. – Вінніпег, 1945. – 30 с.
- [3] Дучимінська О. Сумний Христос / Упорядник та автор післямови Р.Д. Горак. – Львів: Каменяр, 1992. – 238 с.
- [4] Жуковецька В. Служи Україні: Оповідання та казки: Для молодшого шкільного віку / Упорядник та автор передмови С.Кухта. – К.: Веселка, 1994. – 46 с.
- [5] Кравченко Уляна. Вибрані твори / Уляна Кравченко. – Львів: Каменяр, 1996. – 459 с.
- [6] Малицька К. Малі герої: Оповідання для дітей середнього шкільного віку / Упорядник, автор передмови Г.В. Дем'ян. – Львів: Каменяр, 1991. – 60 с.
- [7] Нагачевська З.І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.): Монографія / З.І. Нагачевська. – Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2007. – 764 с.
- [8] Підгірянкa Марійка. Марійчин Великдень / Марійка Підгірянкa. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. – 96 с.
- [9] Цегельська О. Петрусєва повість. Оповідання. – 6. м.: Нашим дітям, 1950. – 39 с.

REFERENCES

- [1] Hrynevychева, K. An Invincible: novels, short stories, novels / Compiler, author and notes F.P. Pohrebennyk. – Lviv: Kameniar, 2004. – 397 p.
- [2] Dombrovskaya, M. A mother-sufferer / Organization of Ukrainian Canadian. – Winnipeg, 1945. – 30 p.
- [3] Duchymynska, O. A sad Christ / Compiler and author epilogue R.D. Horak. – Lviv: Kameniar, 1992. – 238 p.
- [4] Zhukovetska, V. Serve Ukraine: Stories and tales: For primary school age / Compiler and author of the foreword S. Kuhta. – K.: Veselka, 1994. – 46 p.
- [5] Kravchenko, U. Selected Works / Ulyana Kravchenko. – Lviv: Kameniar, 1996. – 459 p.
- [6] Malitska, K. Small Heroes: Stories for children of secondary school age / Compiler, author of preface H.V. Dem'yan. – Lviv: Kameniar, 1991. – 60 p.
- [7] Nahachewska, Z. Educational thought and education in the women's movement in Western Ukraine (second half of the nineteenth century. – 1939): Monograph / Z.I. Nahachevska. – Ivano-Frankivsk Publisher Tretiak I.J., 2007. – 764 p.
- [8] Pidgyrianka, M. Mariika's Easter / Mariika Pidgyrianka. – Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 2005. – 96 p.
- [9] Cehelska, O. Peter's tale. Story. – 6. m.: To our children, 1950. – 39 p.

Educational aspects of western Ukrainian women teachers' literary works in late XIX – early XX century

O.P. Goretka

Abstract. This article analyzes the literary works of famous female teachers, public figures and writers of Western Ukraine with the aim to study the system of national children and youth education in the late XIX - the first third of the twentieth century, which would allow application of current progressive educational ideas in modern Ukrainian schools.

Keywords: Western Ukraine, women teachers, moral and religious education, national and patriotic education, labor education